

ФОНЕТИЧНЕ ПОРІВНЯННЯ УЙГУРСЬКОЇ, КИРГИЗЬКОЇ, КАЗАХСЬКОЇ ТА ТУРЕЦЬКОЇ МОВ НА ОСНОВІ ПОЕМИ «КУТАДГУ БІЛІГ»

PHONETICAL COMPARISON OF UYGHUR, KYRGYZ, KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES ON THE BASIS OF "KUTADGU BILIG"

Корінсва О.С.,

студентка кафедри тюркології
Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті постає питання вивченості поеми «Кутадгу Біліг». Подаються теоретичні відомості про поему та її автора Юсуфа Баласагуні. Проаналізовано фонетичні особливості уйгурської, киргизької та казахської мов. Виконаний практичний аналіз 182-го та 185-го двовіршів поеми «Кутадгу Біліг» («Благодатне знання») на предмет фонетичних відмінностей в уйгурській, киргизькій, казахській і турецькій мовах.

Ключові слова: Юсуф Баласагуні, Кутадгу Біліг, уйгурська, киргизька, казахська, турецька.

В статье поднимается вопрос изученности поэмы «Кутадгу Билиг». Подаются теоретические ведомости о поэме и ее авторе Юсуфе Баласагуни. Проанализированы фонетические особенности уйгурского, киргизского и казахского языков. Выполнен практический анализ 182-го и 185-го двустийшей поэмы «Кутадгу Билиг» («Благодатное знание») на предмет фонетических различий в уйгурском, киргизском, казахском и турецком языках.

Ключевые слова: Юсуф Баласагуни, Кутагду Билиг, уйгурский, киргизский, казахский, турецкий.

The paper argues the question of "Kutadgu Bilig's" study degree. It gives theoretical information about the poem and its author Yusuf Balasaguni. The article analyses phonetical peculiarities of Uyghur, Kyrgyz and Kazakh languages. It gives practical analysis of 182nd and 185th couplets of "Kutadgu Bilig" ("Wisdom Which Brings Good Fortune") for phonetical differences in Uyghur, Kyrgyz, Kazakh and Turkish.

Key words: Yusuf Balasaguni, Kutadgu Bilig, Uyghur, Kyrgyz, Kazakh, Turkish.

Постановка проблеми. Вивчаючи турецьку мову і літературу, студенти кафедри тюркології долучаються до пізнання культури не тільки Туреччини, а й усіх тюркських народів. Розуміння того, що кордони держав лише умовно поділяють ці народи на країни, що всі вони мають спільну історію та схожу мову, сприятиме кращій інтеграції у сферу тюркології та розширенню горизонтів досліджень майбутніх науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей мови поеми «Кутадгу Біліг» і мови періоду середньовіччя загалом займалися багато лінгвістів Туреччини та інших тюркомовних країн. У Туреччині особливе місце відводиться Талату Текіну (такі праці, як «Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri» («Поетичні твори турецькою мовою Султана Велета»), «Determination of Middle Turkish Long Vowels Through «arut» («Призначення довгих голосних у турецькій мові періоду Середньовіччя через «arut»), «Some Corrections in Dede Korkut» («Деякі поправки у Деде Коркут»)). Питанням порівняння фонетики, граматики, синтаксису тюркських мов займалися науковці на просторах Малої та Середньої Азії, а також Радянського Союзу. Можна назвати роботу Н.З. Гаджієвої та Б.А. Серебреннікова

«Історичне порівняння граматики тюркських мов», монографію С.Л. Чарекова та В.І. Рассадіна «Монгольський вплив на лексику тюркських народів» тощо.

У свою чергу, поему «Кутадгу Біліг» не можна вважати достатньо дослідженою вітчизняними тюркологами та літераторами.

Постановка завдання. Завданням роботи є дослідження найважливіших фонетичних особливостей уйгурської, киргизької, казахської та турецької мов та аналіз фонетичних відмінностей між ними на основі кількох двовіршів із твору. Ця робота може стати основою для подальших досліджень у сфері порівняльної лінгвістики та продовженням дослідження художньої цінності твору «Благодатне знання» вітчизняними фахівцями-літературознавцями.

Мета роботи – довести можливість розуміння казахської, киргизької та уйгурської мов за умови володіння турецькою і знаннями про основні фонетичні відмінності між окремими тюркськими мовами.

Виклад основного матеріалу. У 2019 р. виповнюється 950 років від написання «Кутадгу Біліг» Юсуфом Баласагуні. Велика увага до поеми пояснюється цінністю її алегоричного та дидактичного змісту.

«Кутадгу Біліг» Юсуфа Баласагуні є етико-моралістичним філософським твором, у якому аналізується смисл і значення людського життя, визначаються обов'язки та норми поведінки людини у суспільстві. Важливим елементом є те, що в ній містяться критичні вирази, покликані змінити на краще саме суспільство. Тож вибір цього твору для аналізу на предмет фонетичних відмінностей між тюркськими мовами не є випадковим.

Юсуф Хасс Хаджибей Баласагуні (близько 1015–1070) – видатний тюркський поет і мислитель. Жив в XI ст. у державі Караханидів, у містах Кашгар і Баласагун.

У віці 54 років (у 1069–1070 рр.) Юсуф Баласагуні завершив поему «Кутадгу Біліг» («Благодатне знання»), а потім подарував її кагану Арслану. За словами самого Баласагуні, він писав азербайджанською мовою караханідської епохи. «Кутадгу Біліг» – перший твір, написаний мовою тюрків-мусульман епохи Мусульманського ренесансу і повністю збережений у трьох пізніших копіях. Багато тюркомовних народів по праву можуть вважати цей твір витоком і першим шедевром своєї письмової літератури мусульманської епохи.

Поряд із трьома оригінальними рукописами «Кутадгу Біліг» – віденським, каїрським і наманганським – існує також кілька перекладів і видань поеми, а саме турецькою, уйгурською, німецькою, азербайджанською та деякими іншими мовами.

Поема «Благодатне знання» містить 6 520 бейтів, розділених на 85 глав. Основна частина поеми написана формою дворядків месневі, арузом, розміром «скорочений мутакаріб».

Задля вирішення поставленого завдання необхідно проаналізувати фонетичні особливості обраних мов і різницю між ними. Особливості уйгурської, киргизької та казахської мов будуть винесені окремо. Деякі особливості турецької мови розглянуті опосередковано під час аналізу особливостей інших мов і самих двовіршів.

Переклад латинською абеткою турецького вченого та мовознавця Решіда Рахметі Арата був взятий за оригінал твору, оскільки мова оригіналу «Кутадгу Біліг» є найбільш наближеною до сучасної уйгурської [6, с. 35].

Особливості уйгурської мови:

1. Наявний закон гармонії голосних, проте це не стосується слів іноземного походження.

2. /a/ → /e/. Коли до слів, що складаються з одного закритого складу, додається афікс і склад перетворюється на відкритий, спостерігається зміна голосної /a/ на /e/.

3. /a/ → /e/. Якщо другий відкритий склад двоскладових слів починається з голосної /i/, голосна /a/ першого складу перетворюється на /e/.

4. /a/ → /o/. Голосна /a/ у першому складі під впливом голосної /u/ у другому складі перетворюється на /o/.

5. У запозичених словах, які закінчуються двома приголосними, відбувається утворення голосної.

6. /b/ → /m/. Деякі зі слів, що у турецькій мові починаються з приголосної /b/, в уйгурській починаються з приголосної /m/. Однак приголосна /b/ на початку слів в уйгурській зберігається.

7. /f/ → /p/. У словах, запозичених з арабської та перської, зазвичай, відбувається зміна /f/ → /p/.

8. /d/ → /ç/.

9. /s/ → /ç/ [3, с. 59].

Особливості киргизької мови:

1. /y/ → /c/. Приголосна /y/ на початку тюркських слів перетворилася на /c/. Ця зміна достатньо часто простежується у киргизькій мові.

2. /g/ → /w/ → ∅. Приголосна /g/ у давній тюркській мові спочатку перетворилася на губну /w/, а потім разом із втратою /w/ стала довгою голосною.

3. -n- → -d-. Ця зміна простежується в афіксах, які починаються з приголосної /n/. В афіксах знахідного (+nI) та родового (+nIn) відмінків цей звук /n/ перетворюється на /d/.

4. Піднебінний звук /ŋ/ відсутній у киргизькій мові.

5. /f/ → /p/. У запозичених словах приголосний /f/ на початку, в середині та в кінці слова перетворюється на /p/. Ця зміна достатньо часто простежується у киргизькій мові.

6. /m/ → /b/ → /p/. Приголосна /m/ в афіксі заперечності (+mA) та питальній частці (mI) змінюється на початку на /b/, а потім на /p/.

7. -l- → (-d-) → -t-. У киргизькій мові в афіксах, які починаються звуком /l/ (+lA, +lK, lAr) і додаються до слів, що закінчуються на приголосну, звук /l/ змінюється на /d/, а потім на /t/.

8. -z- → -s-. Ця зміна простежується в афіксі заперечності широкого часу (-mAz).

9. У середині слів, запозичених з арабської та перської мов, спостерігається виникнення голосної.

10. Закон гармонії голосних зберігається лише частково.

11. У киргизькій мові голосна /o/ змінює усі наступні голосні у слові на /o/.

12. Сингармонізм, присутній у турецькій мові, яскраво проглядається в словах, які прийшли з арабської мови та фарсі.

13. В афіксах майбутнього та широкого часу присутній звук /o/.

14. В афіксах заперечності зустрічаються форми -BA, -BO.

15. У багатьох словах відбувається подовження голосної [1, с. 64].

Особливості казахської мови:

1. Повністю зберігається закон гармонії голосних.

2. Повністю зберігається закон гармонії приголосних.

3. Округлення голосних зустрічається не часто.

4. Окрім восьми голосних, присутня ще закрита /ə/.

5. /o/ → /u/, /ö/ → /ü/. У багатьох словах давньої тюркської мови, які вживаються зі звуками /o/ та /ö/, відбулася зміна /o/ → /u/ та /ö/ → /ü/.

6. У запозичених словах, у кінці яких знаходяться дві приголосні, відбувається виникнення голосної. На початку деяких слів, які починаються з приголосної, також виникає голосна.

7. Киргизький звук /c/ у казахській мові переходить у /j/.

8. /ç/ → /ş/. У турецьких і запозичених словах звук /ç/ перетворюється на /ş/.

9. /ş/ → /s/. У турецьких і запозичених словах звук /ş/ перетворюється на /s/.

10. /f/ → /p/. Приголосна /f/, відсутня у власне турецьких словах, але присутня у запозичених, у казахській перетворюється на /p/.

11. /g/ → /y/.

12. /ğ/ → /y/.

13. /ğ/ → /w/, /v/.

14. /y/ → /j/, /c/.

15. /k-, /t-, /b-. Приголосні /k/, /t/, /b/, які стоять на початку слова у давній тюркській мові, продовжують своє існування й у казахській.

16. /d- → /t-. Усі слова, що у турецькій мові починаються з приголосної /d/, у казахській мові починаються з /t/.

17. /g- → /k-.

18. /v- → /b-.

19. Приголосні /k/ та /g/ в середині слова між двома голосними перетворюються на /g/ та /ğ/.

20. /b/ → /m/. На початку, в середині та в кінці слова приголосна /b/ змінюється на /m/.

21. Порушується закон гармонії голосних.

22. На відміну від киргизької, відсутнє подовження голосних [2, с. 116].

Аналіз двовіршів із поеми «Благодатне знання» Юсуфа Баласагуні 185.

Транслітерація латинською абеткою Р.Р. Арата: kamuğ sözni yığsa uķuş taplamaz kerek sözni sözler kiři kizlemez [6, с. 35]	
kamuğ:	her
söz+ni:	Афікс знахідного відмінка +ni: sözü
yığ-sa:	Афікс умовного способу дієслова -sa: yığsa
tapla-maz:	a>o, афікс заперечності теперішньо-майбутнього часу дієслова -maz: toplanmaz
kerek:	k>g: gerekli
sözle-r:	Афікс теперішньо-майбутнього часу дієслова -r: söyler
kizle-mez:	k>g, афікс заперечності теперішньо-майбутнього часу -mez: gizlemez
Киргизька: Кулли сөзді жисаң да, ақылды асырмаң, Керек сөзді сөйлер кісі, жасырмаң! [5, с. 42]	
куллі:	k>g, a>u: gerekli
сөз-ді:	Афікс знахідного відмінка -di: sözü
жи-са-ң:	y>j, афікс умовного способу дієслова -sa, -n 2. tekil işi eki: yığsaң
да:	da
керек:	k>g: gerekli
сөйле-р:	Афікс теперішньо-майбутнього часу дієслова -r: söyler
кісі:	ş>s: kiři
жасыр-маң:	g>j, афікс заперечності теперішньо-майбутнього часу дієслова -maz: gizlemez
Казахська: Сөздун баарын кармап калуу эң кыйын, Керектуусун эскетутун, так урун. [4, с. 57]	
сөз-дун:	Афікс висхідного відмінка -dun: senden
керектуу-сун:	k>g, дієприслівний афікс -sun: gerektiği
Турецька: Her sözü saklamağı da anlayış hoş görmez; İnsan lüzumlu olan sözü söyler, gizlemez. [4, с. 57]	
Українська: Не є гарним приховувати кожне слово, Потрібне хай людина каже, не ховає.	

188.

Транслітерація латинською абеткою Р.Р. Арата: kümüş kalsa altun meningdin sang anı tutmağıl sen bu sözke tenge [6, с. 35]	
kümüş:	k>g: <i>gümüş</i>
kal-sa:	Афікс умовного способу дієслова -sa: <i>kalsa</i>
altun:	u>ɪ: <i>altun</i>
mening+din:	m>b, афікс висхідного відмінка +din: <i>benden</i>
san+ga:	Афікс давального відмінка +ga: <i>sana</i>
tutma-ğıl:	<i>tutma</i>
söz+ke:	Афікс давального відмінка +ke: <i>söze</i>
tenge:	t>d, e>ø: <i>denk</i>
Киргизька: Куміс, алтын қалса менен сендерге, Оларды сенбұл сезіме теңгерме! [5, с. 43]	
куміс:	<i>eđer</i>
алтын:	<i>altın</i>
қал-са:	Афікс умовного способу дієслова -sa: <i>kalsa</i>
мен+ен:	m>b, афікс висхідного відмінка +en: <i>benden</i>
сендер+ге:	Афікс давального відмінка +ge: <i>sana</i>
о+лар+ды:	Афікс множини +lar, афікс знахідного відмінка +dı: <i>onları</i>
сез+ім+е:	Афікс першої особи однини +im, афікс давального відмінка +e: <i>sözüme</i>
теңгер-ме:	Афікс заперечності наказового способу дієслова -me: <i>denk tutma</i>
Казахська: Билим ал менден қалар – алтын, кумуш, Аларды сөзгө болбойттенештириш. [4, с. 58]	
мен+ден:	m>b, афікс висхідного відмінка +den: <i>benden</i>
қал-ар:	Афікс теперішньо-майбутнього часу -ar: <i>kalır</i>
кумуш:	k>g, u>ü: <i>gümüş</i>
а-лар-ды:	o>a, афікс множини +lar, афікс знахідного відмінка +dı: <i>onları</i>
сөз+гө:	Афікс давального відмінка +ge: <i>söze</i>
Турецька: Benden sana gümüş ve altın kalırsa, Sen onları bu söze denk tutma. [4, с. 58]	
Українська: Коли ти успадкуєш моє срібно та золото, Не думай, що вони цінніші за ці слова.	

Висновки. В аналізі двовіршів «Благодатного знання» різними мовами простежується наявність зазначених раніше основних фонетичних відмінностей між мовами. Можливість поверхневого розуміння одного тексту різними тюркськими мовами, за умови знання цих відмінностей, вважаємо доведеною.

Після аналізу відмінностей фонетичних особливостей уйгурської, киргизької, казахської та турецької мов на основі 185-го та 188-го двовіршів із поеми Юсуфа Баласагуні «Кутадгу Біліг» («Благодатне знання») можна зробити висновок, що ці мови є схожими між собою, а зміну фоне-

тики можна відстежити поступово у географічному напрямку (уйгурська – киргизька – казахська – турецька). Мають місце як повні зміни голосних і приголосних, так і часткові. Знаючи ці зміни в кожній окремій мові, можна зрозуміти окремі слова та речення загалом. У майбутньому фахівці-тюркологи можуть продовжити та розширити аналіз, початок якого покладено в цій роботі.

Ця робота може стати основою для подальших досліджень як у сфері порівняльної лінгвістики, так продовженням дослідження художньої цінності твору «Благодатне знання» вітчизняними фахівцями-літературознавцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hülya Kasapoğlu Çengel. Kırgız Türkçesi Grameri. 1. Baskı. TDK Yayınları. Ankara, 2017. 456 s.
2. Kenan Koç, Oğuz Doğan. Kazak Türkçesi Gramer. 1. Baskı. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul, 2013. 347 s.
3. Levent Doğan. Uygur Türkçesi Grameri. 1. Baskı. Paradigma Akademi Yayınları. İstanbul, 2016. 295 s.
4. Mehmet Yalçın Yılmaz, İlyas Topsakal, Emek Üşenmez. Kutadgu Bilig – Yusuf Has Hacıp (Kazakça – Türkçe) Mehmet Yalçın Yılmaz. 1. Baskı.– Türk Dünyası Vakfı. 2014, Ankara.

5. Mehmet Yağın Yılmaz, İlyas Topsakal, Emek Üşenmez. Kutadgu Bilig – Yusuf Has Hacıp (Kırgızca – Türkçe)/ Mehmet Yağın Yılmaz. 1. Baskı. Türk Dünyası Vakfı. 2014, Ankara.

6. Reşid Rahmeti Arat. Kutadgu Bilig. Tercüme. I Metin. TDK, Milli Eğitim Yayınevi. İstanbul, 1947. 656 s.

УДК 82.512.161-3

ЖІНОЧИЙ ПРОСТІР І ПИТАННЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ У ТУРЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XXI СТ.

WOMAN SPACE AND ISSUES OF GENDER ROLES IN TURKISH LITERATURE OF THE XXI CENTURY

Осадча М.Ю.,

студентка 2 курсу магістратури

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто категорії гендеру, статі, гендерних ролей і шляхів їх формування. Досліджено поняття «жіночого простору». У роботі було визначено масштаб опрацювання та популярності гендерної тематики у турецькій літературі XXI ст. Крім цього, було проаналізовано особливості її розгляду на матеріалі роману «Честь» Еліф Шафак. Було окреслено основні гендерно марковані просторові символи у романі.

Ключові слова: гендер, гендерні ролі, жіночий простір, Еліф Шафак, турецька література.

В статье рассмотрены категории гендера, гендерных ролей и пути их формирования. Также исследовано понятие «женского пространства». В работе был определен масштаб обработки и популярности гендерной тематики в турецкой литературе XXI в. Кроме этого, были проанализированы особенности ее рассмотрения на материале романа «Честь» Элиф Шафак. Были очерчены основные гендерно маркированные пространственные символы в романе.

Ключевые слова: гендер, гендерные роли, женское пространство, Элиф Шафак, турецкая литература.

In the paper we considered categories of gender and gender roles as well as ways of forming them. In addition, we inquired into the notion of “woman space”. We defined the scope and popularity of the gender issues in Turkish literature of the XXI century. Apart from that we analyzed some of its distinctive features in the novel “Honour” by Elif Shafak. We also gave an outline of main gender marked space symbols in the novel.

Key words: gender, gender roles, woman space, Elif Shafak, Turkish literature.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена популярністю використання гендерних методів у літературознавстві в усьому світі, Україні та Туреччині зокрема, та неповною визначеністю термінів «гендерна роль», «жіночий простір» у літературознавстві, дискусії про які тривають серед дослідників соціогуманітарних наук дотепер.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження гендерної тематики у літературознавстві на основі теоретичних праць українських, турецьких та іноземних вчених, а також визначення особливостей розкриття гендерної проблематики у XXI ст. на основі фактичного матеріалу турецької літератури.

Реалізація основної мети передбачає вирішення таких конкретних завдань:

– переосмислити наявні літературознавчі матеріали, присвячені гендерній критиці;

– сформулювати визначення понять «гендерні ролі» та «жіночий простір» і критерії їх дослідження у тексті на основі наявної гендерної критики;

– проаналізувати масштаб дослідженості гендерної тематики в українському та турецькому літературознавстві;

– дослідити біографічну зумовленість гендерної тематики й особливості її відображення у творчості Еліф Шафак.

Для вирішення вищевказаних завдань було використано такі методи: метод реферування теоретичного матеріалу, гендерний метод, історико-біографічний.